

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри _____

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 20 ____ р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ**

студентки IV курсу групи СП-19
ступень вищої освіти «бакалавр»
психолого-педагогічний факультет
спеціальності 231 «Соціальна робота»
спеціалізація: соціальна педагогіка
Сокол Олександрі Максимівни

Керівник: старший викладач
Зичков Анатолій Костянтинович

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів ____
Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	8
1.1. Сутність поняття «делінквентна поведінка» в науковій літературі.....	8
1.2. Особливості делінквентної поведінки у підлітковому віці	13
1.3. Характеристика соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою.....	20
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ...	29
2.1. Діагностика делінквентної поведінки у підлітків	29
2.2. Методика реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою	37
2.3. Результати експериментального дослідження.....	43
Висновки до другого розділу.....	45
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Зміни, що відбуваються сьогодні в суспільстві, висунули цілий ряд проблем, однією з яких є проблема девіантної поведінки підлітків. Соціально-економічні перетворення, які відбуваються у сучасному світі зачепили всі сфери життя дорослих і дітей. Поряд з позитивними змінами, які стимулюють розвиток багатьох сфер життєдіяльності людини, в суспільстві посилюються такі негативні тенденції, як майнова нерівність, різке зниження затребуваності духовних цінностей, посилення соціальної та психологічної дезорієнтації і дезадаптації, безробіття, складна криміногенна обстановка, наростання процесів деформації сім'ї. Всі ці зміни висунули цілий ряд проблем, однією з яких є проблема виховання девіантних підлітків.

У процесах, що визначають моральне благополуччя суспільства, значне місце належить соціально-педагогічній діяльності загальноосвітніх шкіл. Будучи основними соціальними інститутами держави щодо ранньої профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків, загальноосвітні установи стикаються з необхідністю допомагати родині у вихованні дітей, направляти і виправляти недоліки сімейного виховання, негативного впливу навколишнього середовища, полегшувати входження підлітків в різні види соціальних взаємин. Велика роль в роботі з делінквентними підлітками в школі відводиться соціальному педагогу, система роботи якого полягає не тільки у виявленні причин делінквентної поведінки, але і в здійсненні профілактики та корекції вже наявних відхилень.

Проблему делінквентної поведінки досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці – І. Козубовська, Н. Максимова, А. Макаренко, І. Невський, В. Оржеховська, Є. Петухова, В. Сухомлинський, В. Татенко, Ю. Юрічка.

Актуальність теми дослідження обумовлена наростаючим інтересом до проблеми делінквентної поведінки підлітків. Це пов'язане з тим, що все більша кількість підлітків схильна до делінквентної поведінки, що

виявляється в різних формах негативної спрямованості. Також недостатньо розглянуто питання соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою.

Тому обрана тема кваліфікаційної роботи **«Соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою»** є актуальною.

Мета дослідження – розкрити соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою; на основі теоретичних та емпіричних даних розробити та апробувати методику соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити аналіз наукової й методичної літератури та визначити основні поняття дослідження;
- 2) визначити особливості делінквентної поведінки в підлітковому віці;
- 3) схарактеризувати соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою;
- 4) провести діагностику делінквентної поведінки підлітків;
- 5) розробити методику соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес соціальної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою.

Методи дослідження:

- а) теоретичного рівня (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння літератури);
- б) емпіричного рівня (анкетування, спостереження, бесіда, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний));

в) статистичного рівня (якісний та кількісний аналіз експериментальних даних, метод математичної обробки результатів дослідження).

Апробація результатів дослідження. Проміжні результати дослідження представлено друкованою працею:

Сокол О. М., Зичков А. К. Соціальна реабілітація підлітків з делінквентною поведінкою. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір: матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Нікополь, 19 травня 2023 року*. Нікополь : Навчально-методичний кабінет, 2023. С. 83–86.

Емпірична база дослідження: Криворізька гімназія № 91 Криворізької міської ради, учнів 7-х класів.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Сутність поняття «делінквентна поведінка» в науковій літературі

М. Кікалішвілі зазначає, що «делінквентна поведінка це форма девіантної поведінки. Термін «делінквент» походить від латинського *delinquens* – «проступок, провина» [11, с. 185].

Тому зупинимося детальніше на дефініціях «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка».

В даний час поведінка більшості підлітків не відповідає загальноприйнятим нормам і правилам. Таку поведінку можна назвати такою, яка відхиляється або девіантною. Ці терміни є взаємозамінними.

У соціології девіація – відхилення від поведінкової норми, яка розглядається суспільством як неприпустиме. Важливим для розуміння девіантної поведінки є визначення соціальної норми. Багато авторів займалися вивченням даного поняття. Деякі з них пропонують вважати нормою середній показник, інші – ідеальний. Соціальна норма – сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільність (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності і відносин.

А. Кіась, який досліджував роботи К.Платонова, визначав поняття норма як явище групової свідомості у вигляді уявлень про вимоги до поведінки, які створюють оптимальні умови побуту [13, с.200].

Нездатність або небажання усвідомлювати соціальні норми, або, нехтування ними, як правило, приводить людину до соціальних конфліктів, до поведінки, яка характеризується іншими, як девіантна. Будь-які відхилення від норм, як в негативну, так і в позитивну сторони несуть в собі загрозу стабільності суспільства.

З'ясувавши значення терміна «норма», приступимо до визначення терміна «девіантна поведінка». Безліч авторів займалися вивченням

проблеми девіантної поведінки, і визначень девіантної поведінки існує безліч. Різні автори визначають цей термін по-різному.

Л. Вольнова девіантну поведінку тлумачить як певну систему вчинків або ж окремі вчинки, які є суперечливими до норм, які прийняті в суспільстві та проявляються в дисбалансі когнітивних процесів, неадаптації, порушення самоактуалізаційних процесів та уникнення контролю над своєю поведінкою [5, с. 14].

А. Кіясь визначає девіантної поведінка визначається стійку поведінку особистості, відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [13, с. 198].

До визначальних специфічних ознак девіантної поведінки, на думку А. Кіясь, можна віднести:

- неодноразові та тривалі у часі порушення головних суспільних норм;
- негативна оцінка поведінки та самої особистості зі сторони інших людей;
- поведінка, яка є причиною патологічних форм (алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління тощо);
- очевидна статево-вікова й індивідуальна своєрідність;
- різноманітність форм прояву соціальної дезадаптації;
- вчинення навмисної школи самій особистості або оточенню [13, с. 199].

Девіантна поведінка може носити як позитивний, так і негативний характер. У більшості випадків контроль девіантної поведінки суперечливий: негативні відхилення засуджуються суспільством, а позитивні – схвалюються. Хоча будь-які відхилення можуть нести в собі загрозу, більша увага приділяється боротьбі з проявами негативної девіантної поведінки.

Негативну девіантну поведінку прийнято ділити на:

- аморальну, яка суперечить нормам моралі, прийнятим у суспільстві;

- делінквентну, що суперечить нормам права, крім кримінального;
- злочинну, коли порушуються норми кримінального законодавства.

Існують різні класифікації девіантної поведінки. Так, наприклад, С. Немченко, який досліджував роботи Г. Беккера, поділяв відхилення на первинні і вторинні. До первинних він відносив незначні відхилення в рамках соціальної ролі. Такі відхилення не завдають серйозної шкоди, як особистості, так і суспільству, і в цілому відповідають культурним нормам. вторинні відхилення є більш серйозними і наносять значиму шкоду суспільству чи самій особистості [23, с. 155].

Але ця класифікація не є повною, так як один про той же випадок прояви девіантної поведінки можна віднести одночасно до різних типів. Існує інша класифікація запропонована В. Бездольною, яка розділяє девіантну поведінку за цільовою спрямованістю. Відповідно до цієї класифікації, відхилення поділяють на відхилення корисливої спрямованості, відхилення агресивної спрямованості, відхилення соціально-пасивного типу – відхід від суспільного життя [2, с. 92].

У психологічних теоріях, зокрема на думку Н. Максимової, девіантна поведінка пояснюється різними порушеннями психологічних функцій, психологічними травмами, комплексами меншовартості [21, с. 16].

Є. Пліска, спираючись на ідеї З. Фрейда, вважав, що девіантну поведінку породжують внутрішні конфлікти, які виникають через те, що інстинктивні імпульси суперечать вимогам норм моралі і права. І щоб не допустити конфлікту, людина вдається до різних захисних механізмів. До них відноситься: витіснення, проекцію, заміщення, раціоналізацію, регресію і заперечення. Захисні механізми проявляються на підсвідомому рівні, і кожна людина час від часу вдається до них. У тих випадках, коли захисні механізми не допомагають нейтралізувати внутрішній конфлікт, у людини виникають різні порушення нормальної психічної діяльності, наприклад, неврози або психози, на ґрунті яких і виникає девіантна поведінка [29, с. 223].

В наукових дослідження І. Танчина вказується, що під делінквентною поведінкою необхідно розуміти таку поведінку, яка спричинена наявністю певної системи цінностей та норм, що є відхиленням від домінуючих норм прийнятих у суспільстві, проте особистість сприймає цю делінквентну поведінку, як правильну [34, с. 299-300].

Так, у відповідності до соціологічного словника Н. Аберкромбі, поняття «делінквентність» (лат. delinquo – зробити вчинок, провинитися, схибити) «охоплює безліч різних порушень правових і соціальних норм від простих пустощів до кримінальних дій, таких як крадіжка» [22, с. 177].

В дослідженнях О. Можайкіної, яка взяла до уваги роботи американського вченого Д. Шумейкера, під делінквентною поведінкою розуміють «незаконні діяння, незалежно від того, кримінальні вони або статусні, вчинені молоддю до 18 років, позначаються як «делінквентна поведінка», а молодь, яка здійснює ці вчинки, відноситься до «неповнолітніх делінквентів» [39, с. 3].

О. Безпалько розкриває делінквентну поведінку як «сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання відповідно до чинного законодавства» [3, с. 46].

Сучасний український педагог М. Фіцула тлумачить термін «делінквентність» як «готовність психіки людини вчиняти правопорушення, повторювати асоціальні вчинки та дії, та формування в неї негативних особистісних установок» [35, с. 126].

Поняття «злочин» (deliktum) є центральним в кримінології. В зарубіжних дослідженнях під ним розуміють поведінковий акт, який порушує певну кримінально-правову заборону.

Так, Ф. Шмаллегер [40, с. 40] вказує, що «злочин є форма соціального невміння пристосуватися до навколишнього середовища, яке може бути визначене як більш менш різко виражені утруднення, які індивід випробовує при реагуванні на вплив/стимули свого оточення» [15, с. 65].

Науковці А. Пакушина, А. Шелудько делінкветну поведінку пов'язує з 4 типами поведінки, які відхиляються від норми:

- 1) погана поведінка в ранньому дитячому віці;
- 2) відхилення в поведінці у більш пізньому дитячому віці;
- 3) правопорушення у молоді;
- 4) злочинність серед дорослих [27, с. 95].

О. Кривонос вказує, що основною суттю прояву делінкветної поведінки є те, що людина не дотримується основних соціальних норм, обирає відмінний від вимог норми варіанти поведінки в різних обставинах, що призводить до порушення ступеня взаємодії людини та суспільства, окремої особистості та цілої групи. Базою таких відхилень є наявність конфліктів інтересів, цінностей, різні потреби, помилки у вихованні, невдачі в житті [18, с. 192].

В. Оржеховська наголошує, що виявлення делінкветної поведінки проявляється в:

- протиріччя в нормах і оцінках в найближчому оточення та заниженій самооцінці;
- неблагополучні сімейні стосунки;
- зловживання алкогольними, тютюновими або наркотичними засобами (адиктивна поведінка);
- віддалення від дорослих та самоствердження особистості за допомогою негативних способів;
- негативне наслідування окремих асоціальних типів [25, с. 264].

Таким чином, аналіз наукової літератури показав, що поняття «девіантна поведінка» значно ширше, ніж термін «делінкветна поведінка». Під делінкветною поведінкою розуміємо поведінку, яка виходить за рамки прийнятими суспільством.

1.2. Особливості делінквентної поведінки у підлітковому віці

Підлітковий вік є періодом розвитку особистості (11-16 років), для нього характерні такі складові:

- роль сім'ї виступає тут домінантною, вона передбачає собою задоволення матеріальних, моральних і емоційно-комфортних потреб. Варто відзначити той факт, що до кінця підліткового періоду у дитини з'являється якась самостійна можливість задоволення своїх матеріальних потреб;
- вирішальна роль школи, яка покликана задовольняти пізнавальні, соціальні і психологічні потреби;
- висока залежність від впливу дорослих осіб (батьків, вчителів) в розвитку самопізнання та особистого самовизначення;
- зростаюча здатність протистояти негативним впливам середовища, яка поєднується зі схильністю до підпорядкування їм при несприятливих умовах. Виникає юридична відповідальність за правопорушення [10, с. 68].

Аналіз наукових досліджень показав, що підлітковий вік є перехідним від періоду дитинства до юнацтва. Саме в цьому віці закладають база світогляду, відбувається формування характеру та інших психічних особливостей людини, що суттєво впливають на поведінку, думки, почуття та відношення до оточуючого світу.

Однак, як зазначає В. Чайковська, в цьому віці дитині ще недостатньо набутого раніше досвіду для того, щоб визначити оптимальну модель поведінки, тому їм притаманне наслідування дій інших людей. Для наслідування підліток обирає перш за все «сильну» особистість, проте вона не завжди є позитивним прикладом [37, с. 628].

У своїх дослідженнях М. Вольнова виділяє наступні чинники щодо формування у підлітків делінквентної поведінки:

- 1) психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники;
- 2) важковиховуваність та важконаучуваність;

- 3) сім'я як соціально-педагогічний чинник;
- 4) школа як соціально-педагогічний чинник;
- 5) суспільні та середовищні чинники девіантної поведінки;
- 6) група ровесників [5, с. 36-72].

Існує кілька класифікацій факторів делінквентної поведінки. Так наприклад, Л. Шнейдер виділяє конкретні причини делінквентної поведінки:

- намагання отримання сильних вражень;
- наявність хвороби у дитини;
- висока збудливість, власна неконтрольованність;
- неблагополуччя в родині;
- намагання стати самостійним та незалежним;
- неосвіченість дорослих про налагодження зв'язку з дитиною, яка знаходиться в тяжкій ситуації;
- відставання у навчанні;
- зневажливе ставлення зі сторони однокласників;
- дорослі не надають достатньої уваги під час того, як у дитини виникають труднощі або ж їх знецінення;
- занижена самооцінка та невпевненість у собі;
- приклади жорсткого поводження, насилля, безкарності, які дитина отримує із засобів масової інформації, інтернету, соціальних мереж, онлайн ігор;
- проблеми в родині [37, с. 627-637].

Особливості делінквентної поведінки у підлітків відзначаються в нестійкому настрої у хлопчиків в 11-13 років, а у дівчаток в 13-15 років.

Швидке поширення різноманітних видів девіації серед підлітків пов'язано з одночасним існуванням декількох класифікацій факторів відхилень у поведінці, наприклад, доктор психологічних наук Л. Шнейдер в своєму дослідженні виділяє певні причини, які впливають на формування девіантної поведінки: неблагополучна ситуація в сім'ї, насильство,

жорстокість, захворювання дитини, невміння контролювати себе і свої дії [37, с. 627-637].

Багато дослідників виділяють серед факторів девіації соціальну середу, виховання, спадковість і соціальну активність самого підлітка. Перераховані фактори впливають впрямій або внепрямій формі, але між ними не існує прямої залежності негативних наслідків і характером поведінки дитини. Відповідно до цього, психолог Н. Квітковська, виділяє лише три основні чинники девіантної поведінки:

- чинник біологічного напрямку;
- чинник соціального змісту;
- чинник психологічного змісту [10, с. 124].

Біологічний фактор обумовлений несприятливими анатомічними або фізіологічними особливостями організму дитини (дефекти мови, слуху та \ або зору, тілесні дефекти порушення розумового розвитку, пошкодження нервової системи). Все це важливі системи організму, і в випадку їх порушення підліток не може соціально адаптуватися. В більшості випадків подібні порушення викликають негативне ставлення з боку оточуючих.

Соціальний фактор відображає взаємодію підлітка з соціумом і виражається в дефектах сімейного, громадського або шкільного виховання. Як правило, це ігнорування індивідуальних і статевовікових особливостей дитини, яке потім призводить до порушень усього процесу соціалізації. Також одним з головних факторів девіантної поведінки є девіантні однолітки. Іншими словами, наявність девіантної групи, яка, в свою чергу:

- а) адаптує вчинення дій, які відхиляються від норм, якщо підліток до них з якихось причин самостійно ще не готовий;
- б) створює умови для психологічної підготовки і заохочення в подібних діях;
- в) зменшує ефективність соціальних та особистих контролюючих механізмів, загальмовують прояв девіантних схильностей [38, с. 357] .

Існують індивідуально-особистісні чинники, які сприяють розвитку девіантної поведінки. До них відносяться: низький рівень самоповаги,

негативне самосприйняття і локус контролю. Поняття «локус контролю» характеризує локалізацію певних причин, виходячи з яких підліток пояснює свою поведінку. У підлітків з девіантною поведінкою локус контролю має екстернальний характер.

Низький рівень самоповаги знаходить свій вияв у спробах підлітка знайти себе в антисоціальних групах, щоб підвищити свій психологічний статус серед однолітків, чого він не зміг зробити в родині або школі.

До складки негативного самосприйняття відноситься й особистісний досвід, зокрема, досить часто діти підліткового віку, не володіючи власними особистісно-ціннісними якості, мають негативні риси характеру та роблять дії негативного змісту. Також, досить часто їм здається, що найближче оточення – важливі для них люди (батьки, однокласники, друзі) проявляють до них негативне ставлення. Крім того, діти підліткового віку не здатні використовувати власні механізми психологічного захисту.

В психології виділяють ще фактор психологічного змісту, що передбачає наявність акцентуацій характеру, що можуть викликати в підлітків негативні реакції. Такі відхилення можуть виражатися в нервово-психічних захворюваннях, станах невропатії та неврастенії, що можуть тягнути за собою швидке засвоєння асоціальних установок, повне підпорядкування важких ситуацій.

Також сучасні наукові дослідження показали, що порушення в підлітковій поведінці також мають особистий зміст, під час здійснення яких актуалізуються смислові установки.

Серед молодших підлітків в походженні девіантної поведінки вплив групи однолітків іноді більше, ніж вплив будь-яких особистісних особливостей. Деякі дослідники звертають увагу на то, що певні якості в структурі самої особистості молодшого підлітка мають прихильність до девіацій, а певні ситуації розвитку і особливий збіг обставин сприяють їх прояву.

С. Немченко, спираючись на роботи німецького психолога Х. Ремшмідта, вважав, що особистісні якості і є регулятором поведінки підлітка, і девіантна поведінка нерідко пов'язане з певним оточенням і типом ситуацій [23, с. 168].

М. Фіцула вказує, що під час громадських криз або соціальних змін суспільство починає відчувати стан розчарування, заплутаності і дезорієнтації, які призводять до депресивності і суїцидів; зміна правил в суспільстві сприяє розвитку і формуванню девіантної поведінки у членів цього товариства. І першими страждають і реагують на ці зміни - неповнолітні діти [3, с. 26].

Фактор ризику для розвитку девіантної поведінки являє підлітковий вік. В. Бездольна вважає, що діти в такому віці не встигають усвідомити що відбуваються з ними зміни і адаптуватися до них, в результаті з'являється невпевненість, недовіра до людей, підвищена конфліктність, схильність до депресій, спотворене уявлення про себе [2, с. 69-71]. Невдачі супроводжуються жорсткою, агресивною поведінкою по відношенню до навколишнього світу. У число негативних чинників до всього іншого входять віртуальне оточення, тобто засоби масової інформації, надлишок вільного часу, конфлікти з батьками, спрага гострих відчуттів, потреба і бідність

Щоб повноцінно виявити причини делінквентної поведінки підлітків ми розглянемо різні точки зору досвідчених психологів.

Так, в психології виділяється ряд традиційних причин, які обумовлюють проблему делінквентної поведінки: позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психогормональних процесів, закінчуючи психічної перебудовою в цілому; невизначеність в життя і пограничність; дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх форм і слухняності, які вже не мають впливів.

Аналіз наукових джерел дав можливість виділити особистісні особливості делінквентних підлітків, які свідчать про деформації їх характеру: наявність конфліктів з оточуючими, неприязне ставлення до

позиції дорослого, занижена потреба в спілкуванні, яка виступає засобом самоствердження і компенсації незадоволеності своїм становищем [17; 23; 25].

Ігнорування девіантів однолітками з нормативним поведінкою говорить про їх випаданні з кола нормального молодіжного спілкування.

Таким чином, ми можемо помітити, що превалює думка про те, що причини поведінки підлітків криються в більшості в зовнішніх впливах на дітей. Їх тонка душевна організація в якійсь мірі не витримує зовнішнього тиску і дає збій. Зовнішні причини також супроводжують певні умови, при яких ці впливи ще більше накладають свій відбиток на дитину.

До них відносяться:

а) індивідуальні психологічні особливості підлітка, які сприяють формуванню девіацій. Знову ж тут має вплив виховання в сім'ї, часто незадовільного і в чомусь помилкового. Існують численні дослідження молодіжної злочинності, які в результаті показали, що приблизно 85% підлітків з девіантною поведінкою виховувалося в неблагополучних сім'ях;

б) затяжно протікає підлітковий криза і прагнення дитини до дорослішання, які протікають на тлі суперечностей між фізіологічним і психологічним розвитком. Зухвала і неадекватна поведінка підлітка вкорінюється в умовах неписьменною реакції батьків, вчителів на якісь його вчинки;

в) шкільна дезадаптація агресивної і соціально-пасивної спрямованості. Помилки вчителів, особливо на ранніх етапах початку навчання, породжують психосоціальні проблеми особистості, які носять дезадаптуючий характер. Якщо вони не будуть вирішені в молодшому шкільному віці, то в підлітковому стануть основою для різних відхилень, а саме: самовільні відходи з дому, школи на тривалий час, відмова від навчання тощо;

г) наявність в оточенні підлітка конфліктуючих ціннісно-нормативних систем (батьки-однолітки, школа-родина).

Таким чином, до делінквентної поведінки відносяться дії підлітків різного характеру: агресивного, антисоціального, адиктивної (алкоголізм, наркоманія), різного роду правопорушення. Фахівці в галузі соціальної роботи мають єдину думку про те, що необхідно проводити заходи щодо подолання цих негативних явищ. Суспільство має докладати всіх зусиль в боротьбі з відхиляється формами людської поведінки щоб зберегти порядок і стабільність.

О. Лазаренко визначає 3 основні ознаки, за якими підлітка можна віднести до групи «підлітки з делінквентною поведінкою»:

- 1) поведінка особистості відхиляється від загальноприйнятих норм;
- 2) поведінка, яку важко виправити чи скоригувати, тому використовують поняття «важкі діти», «діти з педагогічною запущеністю»;
- 3) діти та підлітки, що потребують індивідуальний підхід зі сторони дорослих та колективу однолітків [19, с. 61].

Отже, на підставі вищезазначеного, можна виділити фактори, детермінуючі поведінку підлітків, яка відхиляється.

1. Індивідуально-психологічні чинники – риси характеру, зумовлені як соціально, і психологічно.
2. Соціально-психологічні чинники – специфіка взаємовідносин із найближчим оточенням, порушення соціалізації.
3. Соціальні фактори – негативний вплив соціальних, культурних, економічних та екологічних факторів.
4. Соціально-педагогічні фактори – травмуючі події та явища в сім'ї та в школі, загальний низький рівень культури.
5. Моббінг та боулінг – специфіка педагогічного та психологічного терору у колі однолітків, у школі [26, с. 32].

Найчастіше поява девіантної поведінки викликана не одним, а групою детермінантів, які комплексно впливають на становлення особистості в

підлітковому віці. З цієї причини робота з поведінковими девіаціями вимагає системного підходу як у проведенні профілактичних заходів.

Таким чином, до основних чинників делінквентної поведінки підлітків ми відносимо наступні: зниження рівня життя суспільства, неможливість отримати освіту і знайти роботу, відсутність ідеалів і суспільних цінностей у неповнолітніх осіб, недостатня увага з боку держави щодо питань боротьби з правопорушеннями неповнолітніх.

1.3. Характеристика соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою

У нашій роботі нас цікавить підлітковий вік, який є одним з головних в процесі формування особистості людини. Саме в цьому віці соціально-педагогічна ідея в роботі з підлітками грає провідну роль. Педагоги зобов'язані створити певну ситуацію успіху в найбільш значущих видах діяльності дитини, які дають можливість позитивного самоствердження його особистості; сформувати ціннісні установки; не допустити відхилень в поведінці і моральному розвитку. До цілей діяльності соціального педагога також варто віднести наступне:

- а) створення сприятливих умов для розвитку особистості;
- б) надання комплексної допомоги в саморозвитку і самореалізації в процесі сприйняття світу і адаптації в ньому;
- в) захист дитини в життєвому просторі [23, с. 158].

Аналіз педагогічних підходів до поняття «реабілітація» дезадаптованих дітей розкривається як психолого-педагогічний процес впливу на хворого, що важко навчається або важковиховуваної дитини, з метою коригування її поведінки, оптимізації емоційного стану, інтелектуальної діяльності, ліквідації педагогічної занедбаності.

Соціально-педагогічний аспект реабілітації включає в себе заходи, що дозволяють вирішувати питання виховання, навчання та всебічного розвитку

особистості, яка має ті чи інші девіації у поведінці. Результатом такої діяльності має бути сприятлива тенденція до освоєння професійних навичок, життя в суспільстві загалом.

Для створення соціально-педагогічних умов реабілітації делінквентного підлітка необхідно пам'ятати, що для вирішення проблем потрібне виховання загальної культури особистості. В зв'язку з цим важлива розробка гнучких технологій виховання підлітків, які є коректними для втручання в особистісний простір підлітка.

Для цього, безумовно, необхідне знання особистості та її суттєвих характеристик (інтересів, мотивів, запитів). Дослідження показують, що діагностика запитів характеризує ставлення підлітків із соціумом.

Завдання суспільства, і зокрема педагогів, психологів, медиків створити умови для нормальної соціально-педагогічної адаптації та реабілітації підлітків делінквентної поведінки. Тобто оптимізувати взаємини між особистістю та соціумом, зблизити цілі їх діяльності, ціннісних орієнтацій, сприяти засвоєнню індивідом норм та традицій суспільства, входження підлітка до його рольової структури [24, с. 399].

Нормалізація соціальної ситуації розвитку особистості підлітка з «групи ризику» має здійснюватися у поетапно організованому комплексному реабілітаційному процесі, в якому беруть участь зацікавлені фахівці, сім'я, дитина.

У зв'язку з цим ми виходимо із щоденної педагогічної практики та передового досвіду, які вже сьогодні дозволяють враховувати складну системну природу «соціальної ситуації розвитку» як нормальної, так і аномальної дитини. У цьому випадку найбільш доцільним у процесі надання допомоги важким підліткам представляється побудова цілісної системи специфічних форм взаємодії дитини з дорослими та однолітками, що забезпечують становлення унікальності та індивідуальної неповторності особистості кожного підлітка, його рівноправність та творча співучасть як суб'єкта у вихованні та навчанні.

Інноваційний підхід до розвитку особистості та інтеграції в соціум підлітків «групи ризику» створює можливість проектування та конструювання процесу соціореабілітації як усвідомленої всіма учасниками, цілеспрямовано організованої, цілісної ситуації розвитку неповнолітнього та його сім'ї необхідної для відновлення та подальшого забезпечення соціалізації.

В умовах різних шкіл також проводиться спеціальна психолого-педагогічна діагностика. Вона являє собою аналіз особистості дитини, а саме: виявлення її позитивних сторін, недоліків поведінки, їх причин. Даний аналіз спрямований на вирішення практичних задач – гармонізацію розвитку особистості та підвищення ефективності цілісного навчально-виховного процесу, сімейного виховання в формуванні правильної поведінки підлітка. Метою діагностики виступає раннє виявлення ознак і причин появи делінквентної поведінки для того, щоб здійснити профілактику і корекцію своєчасно. Інструментами даної діагностики є різні тести і методики, наприклад: карта облік підлітка з девіантною поведінкою, Особистісний 16-факторний опитувальник Кеттела, Карта Стотта і багато інших.

Делінквентна поведінка підлітків, як ми вже з'ясували, є складним видом відхилення в молодіжному середовищі. При роботі з такими підлітками соціальний педагог повинен розуміти суть даної поведінки, шукати шляхи його попередження і, найголовніше, подолання, мати сили, бажання і внутрішню рішучість протистояти подібним негативним проявам. Як вважає А. Гонах, цього можна досягти виключно в тому випадку, якщо педагог володіє знаннями психології і педагогіки в сукупності з компетенцією педагога і відповідно його професійної підготовки [5, с. 126].

У роботі соціального педагога одним з головних напрямків роботи є сама соціально-педагогічна діяльність. Щоб мати вплив на підлітка з делінквентною поведінкою, він повинен знаходитися в таких місцях, де можна це здійснити. Наприклад, в школі, на різних секціях, які відвідує підліток та інших. Тільки таким чином педагог зможе вивчити особистісні

особливості підлітка і визначити шляхи, які зможуть йому допомогти. У зону відповідальності соціального педагога також входять такі обов'язки:

- 1) виявлення, вивчення та оцінювання особливостей і особистісних якостей дитини;
- 2) встановлення причини поведінки і соціального неблагополуччя їх сімей (якщо таке є);
- 3) прогнозування і планування виховного процесу;
- 4) організація включення підлітків-девіантів в суспільно значущих діяльність;
- 5) оберігання дітей від негативної на них впливу навколишнього середовища;
- 6) координація роботи всіх суб'єктів виховного процесу;
- 7) організація творчої діяльності за участю дорослих;
- 8) надання соціально-педагогічної підтримки і допомоги в розвитку, самоствердження і самореалізації підлітка, при цьому встановлюючи з ним максимально довірчі відносини;
- 9) здійснення правового супроводу дитини;
- 10) розробка і організація системи заходів щодо профілактики девіантної партерна [6, с. 55-59].

Допомога в соціалізації дитини – ось, що є основним призначенням діяльності соціального педагога. Основною метою діяльності соціального педагога є створення умов для комфорту і безпеки дитини, задоволення її потреб за допомогою соціальних, правових, психологічних, медичних, педагогічних механізмів попередження і подолання негативних явищ в сім'ї, школі, найближчому оточенні та інших соціумах [13].

Не менш важливою є робота з сім'єю як соціальним інститутом, в якому проходить процес формування особистості, придбання життєвого досвіду, засвоєння цінностей, норм, правил поведінки. Діяльність соціального педагога має початок з постановки завдань, які йому треба буде розв'язати. Все це залежить від того, наскільки правильно обрані методи її

досягнення і форми організації даної діяльності. До всього іншого, педагог повинен враховувати і знати психолого-фізіологічні особливості підлітків, властиві виключно даній віковій категорії.

При побудові соціальним педагогом індивідуальної реабілітаційної програми роботи з підлітками делінквентної поведінки в якості основних принципів необхідно враховувати наступне:

1. Опора на позитивні якості дитини;
2. Формування майбутніх життєвих прагнень;
3. Включення підлітка, схильного до девіантної поведінки, в значущу для нього і суспільно-корисну діяльність;
4. Глибока довірливість і повага у взаємовідносинах з підлітком;
5. Конфіденційність [26, с. 309].

Робота соціального педагога з цією категорією дітей спрямована на соціальне оздоровлення внутрішнього світу підлітка. Він повинен володіти прийомами екстреної діагностики ситуації, в яку потрапила даний дитина: в сім'ї, школі, колективі. Соціальному педагогу необхідно кожен раз створювати «ситуації успіху», треба завжди знаходити позитивне якість в поведінці підлітка. Підліток повинен відчувати, що оточуючі його підтримують, щоб впевнено себе почувати. Але це можливо лише в обстановці любові і взаєморозуміння. Якщо це почуття з дитинства не сформовано, то у підлітка формується протилежне почуття тривоги і невпевненості. Для отримання результатів у процесі соціально-педагогічного супроводу педагоги враховують особливості розвитку підлітків та використовують різні методи.

Ю. Максимова надає наступну класифікацію загальних методів соціально-педагогічного супроводу. На її думку вона може мати таку структуру:

- 1) методи формування свідомості особистості (пояснення, роз'яснення, навіювання, бесіда, диспут, дискусії, метод прикладу, робота з літературою тощо);

2) методи організації діяльності та формування позитивного соціального досвіду особистості (привчання, вправлення, вимога, створення ситуацій, що виховують, тощо);

3) методи стимулювання та мотивації діяльності та поведінки (емоційний вплив, заохочення, покарання, ігрові методи тощо);

4) методи контролю ефективності соціально-педагогічного процесу (діагностика, аналіз результатів діяльності вихованців, соціально-педагогічний моніторинг, самоаналіз тощо) [30, с. 204].

О. Чайковська виділяє методи соціально-педагогічного супроводу підлітка з делінквентною поведінкою:

А) діагностування цінності соціального змісту особистості підлітка (до таких методів можна віднести метод спостереження, бесід, анкети, експертні оцінки тощо);

Б) взаємодія підлітків із професіоналами (до таких методів можна віднести: переконування, навіювання, інформація, консультація, залучення підлітків до різних видів діяльності тощо);

В) організування соціально-педагогічного та освітнього процесу (робота підлітків із спеціалістами різноманітних служб, робота індивідуального, групового чи колективного характеру);

Г) соціально-економічні (допомогання у встановлення пільг, допомоги матеріальної, патронаж тощо);

Д) організаційно-управлінські (регламентування, нормування, інструктування, підбір та розстановка кадрів, метод вимоги, критики та самокритики, контролю та перевірки виконання) [37, с. 640].

Разом з тим можна виділити ряд основних напрямів по забезпечення соціально-педагогічного супроводу підлітків з делінквентною поведінкою. До цих напрямів належать: пропаганда та роз'яснення прав дітей, сім'ї; вивчення, діагностування, вирішення конфліктів, проблем, важких життєвих ситуацій, які торкаються інтересів підлітка, з метою запобігання серйозні наслідки; виявлення запитів, потреб старших підлітків та розробка заходів

підтримки окремих учнів із залученням спеціалістів із відповідних організацій; розробка моделей соціально-педагогічного супроводу старших підлітків; індивідуальне та групове консультування старших підлітків, їх батьків, педагогів з питань вирішення проблемних ситуацій, конфліктів, зняття стресу, виховання дітей у сім'ї; індивідуальне супровід старшого підлітка з делінквентною поведінкою, спрямоване на подолання проблем пізнавальної, комунікативної діяльності, у тому числі навчання підлітків за індивідуальними освітніми програмами та планам; організація діяльності старших підлітків різних категорій у вільний від навчання час; реабілітаційних таборів для старших підлітків з делінквентним поведінкою; проведення літніх профільних змін (трудових, дозвільних, спортивних) за місцем проживання старших підлітків на базі клубів, шкіл та інших установ; організація літнього оздоровчого відпочинку старшого підлітка з делінквентною поведінкою з незабезпечених, багатодітних, асоціальних сімей; організація літніх профільних змін, конкурсів, оглядів для старшого підлітка з делінквентною поведінкою.

Результат цілеспрямованої підготовки педагога до корекційно-педагогічної роботи з підлітками з поведінкою, що відхиляється, стає його професійно-особистісна готовність до педагогічної діяльності. Яка проявляється як складна багатокомпонентна система, що складається з двох відносно самостійних складових: загальна готовність до педагогічної роботи і готовність до здійснення конкретних видів корекційно-педагогічної діяльності з підлітками девіантної поведінки [36, с. 237].

Узагальнюючи все вищесказане, ми прийшли до висновку, що сфера діяльності соціального педагога, це сім'я, в якій виховується підліток, його найближче оточення, освітнє середовище, в якій дитина обертається і звичайно, сам соціум. Основне призначення соціального педагога-взаємодія між дітьми, батьками і суспільства в цілому з метою поліпшення якості життя кожного. Робота педагога з підлітками з девіантною поведінкою

вважається невід'ємною частиною його професійної діяльності, і, спрямована вона на успішну соціалізацію таких дітей.

У реабілітації протиправної поведінки неповнолітніх мають бути:

1) усунуті соціальні умови, що заважають задоволенню потреб дітей, та поліпшені умови для їх самоствердження та самореалізації;

2) сформовані особистісні якості, уміння й навички дитини, необхідні для її соціальної адаптації в різних життєвих ситуаціях та компенсовані особистісні риси, що заважають її успішній життєдіяльності;

3) нейтралізований вплив на дітей та підлітків цінностей асоціальних та кримінальних груп;

4) компенсований некоректний педагогічний вплив на дітей у сім'ї, у навчально-виховних установах, з боку ЗМІ;

5) посилені соціальні зв'язки підлітків із соціально-позитивними спільнотами та їх залучення до суспільно-корисної діяльності;

6) обмежена стигматизація неповнолітніх, які належать до низькостатусних груп, перебувають у складних життєвих обставинах, мають проблеми в навчанні та поведінці, уже вчиняли правопорушення;

7) сформовані в неповнолітніх внутрішньоособистісні механізми стримування від протиправних дій та оптимізований зовнішній соціальний контроль за їхньою поведінкою [20, с. 17].

На підставі вищесказаного ми виділяємо основні напрямки комплексного підходу до роботи із соціально-педагогічної реабілітації підлітків із девіантною поведінкою. Рання діагностика та корекція порушень психічних функцій, нервово-психічних розладів, психосоматичних захворювань, аномалій психічного та особистісного розвитку учнів. Надання психолого-педагогічної та соціальної підтримки у плані запобігання, усунення чи обмеження негативних впливів найближчого оточення на особистість дитини, процес її розвитку. Оптимізація умов навчання та виховання, які сприяють повноцінному розвитку особистості дитини за

допомогою впливу на основні сфери міжособистісної взаємодії (насамперед, сім'ю, навчальну групу – клас та педагогічний колектив).

Отже, ефективність соціально-педагогічної та психологічної допомоги та підтримки залежить від ефективності профілактики, діагностики, корекції, стимуляції та реабілітації.

Висновки до першого розділу

У підлітковому віці формується самосвідомість, починає вироблятиметься власна незалежна система еталонів самооцінювання. Провідною діяльністю підліткового віку є спілкування. Головний пізнавальний процес – мислення. Пам'ять стає логічною. Саме в цьому віці підліток починає усвідомлювати свою особливість та неповторність, йому стають значимими власні почуття, переживання і мотиви, цінності, переконання, ідеали, а також життєві плани (ким бути, яким бути).

Делінквентною поведінкою є поведінка, що відхиляється від норми, яка передбачена законами, наказами та кодексами. Чинниками виникнення делінквентної поведінки можуть стати, як біологічні причини, так і навколишнє середовище, сім'я, ЗМІ тощо. Делінквентне поведінка є деструктивною у розвитку особистості підлітка.

До основних напрямків комплексного підходу роботи із соціально-педагогічної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою ми відносимо: ранню діагностику та корекцію порушень психічних функцій, нервово-психічних розладів, психосоматичних захворювань, аномалій психічного та особистісного розвитку учнів. Необхідно надавати учням психолого-педагогічну та соціальну підтримку у плані запобігти, усунути чи обмежити негативні впливи навколишнього середовища на особистість та на її розвиток. Оптимізація умов навчання та виховання, які сприяють повноцінному розвитку особистості дитини за допомогою впливу на основні сфери міжособистісної взаємодії.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Діагностика делінквентної поведінки у підлітків

Метою другого розділу нашого дослідження є виявити ефективність реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою.

Базою дослідження стала Криворізька гімназія №91 Криворізької міської ради. Участь у дослідженні взяли учні 7-х класів, учні 7-А класу у кількості 25 дітей – експериментальна група (ЕГ), учні 7-Б класу у кількості 25 дітей – контрольна група (КГ). Всього участь в експериментальному дослідженні взяли 50 школярів. Середній вік дітей 13-14 років. Дослідження проводилося в форматі онлайн, на освітній платформі Human.

Дослідно-експериментальна робота включала 3 етапи:

1. Констатувальний етап – підбір методів та методик для визначення схильності дітей до делінквентної поведінки.
2. Формувальний етап – розробка експериментальної програми реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою та її апробація в експериментальній групі.
3. Контрольний етап – проведення повторної діагностики схильності учнів до делінквентної поведінки з метою визначення ефективності запропонованої експериментальної методики.

Метою констатувального етапу дослідження було визначити рівень схильності до делінквентної поведінки серед дітей підліткового віку.

Критеріями наявності делінквентної поведінки були такі: ставлення підлітка до сім'ї, наявність агресивності, недовіра до людей, невпевненість в собі.

Виходячи із запропонованих критеріїв, були виділені рівні делінквентної поведінки:

– Високий рівень (38-21 бал) делінквентної поведінки характеризується порушенням внутрішньосімейних відносин: напруженою ситуацією в сім'ї, батьківським неприйняттям, необґрунтованими обмеженнями дисципліни без почуття батьківського кохання, страхом перед батьками. Так само для підлітків з високим рівнем проявів делінквентної поведінки характерна підвищена ворожість, задиристість, грубість. Виражені форми агресивної поведінки, що супроводжуються високою схильністю підлітків до ризику. Такі підлітки можуть виявляти сильно виражену недовіру до оточуючих людей, підозрілість, ворожість, часто бувають пасивними та сором'язливими у спілкуванні з однолітками через страх бути відкинутими. Зазвичай це супроводжується комунікативною некомпетентністю, невмінням встановлювати дружні взаємини коїться з іншими людьми. Крім того, підліткам з високим рівнем прояву делінквентної поведінки властивий високий рівень тривожності. У них проявляється непевненість у собі, низька самооцінка іноді комплекс неповноцінності.

– Середній рівень (20-10 балів) прояву делінквентної поведінки характеризується порушенням внутрішньосімейних відносин: напруженою ситуацією в сім'ї, необґрунтованими обмеженнями дисципліни без почуття батьківського кохання, рідше страхом перед батьками. Так само для підлітків із середнім рівнем делінквентної поведінки характерно час від часу виявляти ворожість, задиристість, грубість. Ці підлітки при певних обставинах демонструють агресивну поведінку, частіше у прихованих формах – недоброзичливості та озлобленості. Даний рівень девіантної поведінки відповідає тому, що ці підлітки іноді відчувають незрозумілу недовіру до оточуючих людей, підозрілість, незручність у взаєминах з іншими людьми, бувають сором'язливими з однолітками. Підлітки відчувають деякі комунікативні труднощі, нерідко недооцінює себе та свої здібності без достатніх на те підстав.

– Низький рівень (9-0 балів) проявів делінквентної поведінки характеризується благополучними внутрішньосімейними відносинами: сприятливою, доброзичливою ситуацією в сім'ї, в сім'ї встановлено адекватні межі кожного члена сім'ї, дотримуються права підлітка. Підліток з низьким рівнем прояву делінквентної поведінки доброзичливий, чуйний, легко налагоджує контакт з оточуючими людьми (дорослими та однолітками). Цей рівень підліткової поведінки відповідає адекватному рівню самооцінки, при якому підліток, як правило, не обтяжений сумнівами, адекватно реагує на зауваження інших та тверезо оцінює свої дії. У підлітків сформовані комунікативні вміння та навички.

Для визначення прояву делінквентної поведінки серед підлітків ми використали наступні діагностичні методики:

1. «Діагностика схильності до поведінці, що відхиляється» (за О. Орел)
2. Опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Р. Айзенка.
3. «Опитувальник виявлення причин відхилення у поведінці та розвитку підлітка»

Зупинимося більш детально на описі експериментальних методик:

Методика «Діагностика схильності до поведінки, яка відхиляється від норми» (О. Орел). Запропонована методика діагностики схильності до поведінки, яка відхиляється від норми є стандартизованим тестом-опитувачем, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, яка відхиляється [5].

Дана методика складається із опитувальника, який містить певний набір спеціальних психодіагностичних шкал, що направлені на вимірювання готовності реалізувати окресі форми поведінки, що відхиляється від норми.

Тестові шкали методики СОП.

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді.
2. Шкала схильності до подолання і правил.
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки.

4. Шкала схильності до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки.
5. Шкала схильності до агресії та насильства.
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій.
7. Шкала схильності до деліквентної поведінки [5].

Опитувальник Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів особистості», адаптований нами до дітей підліткового віку.

Опитувальник Р. Айзенка включає опис різних психічних станів, наявність яких у себе випробуваний має підтвердити чи спростувати. Опитувальник дає можливість визначити рівень тривожності, фрустрації, агресії та ригідності. Кожному випробуваному пропонується опитувальник із 40 речень [40].

Методика «Опитувальник виявлення причин відхилень у поведінці та розвитку підлітка»

Вчителю, класному керівнику чи батькам пропонується заповнити таблицю «Основні причини відхилень у поведінці та розвитку», де перелічені можливі причини, що формують педагогічну занедбаність школяра. Респондент, який заповнює таблицю-анкету, фіксує встановлені причини; якщо вони не відображені в таблиці, то заносяться до розділу «Інші причини». Результати обстеження вносяться до Карті обстеження. У ній представлено кілька розділів: загальні відомості, сімейне виховання, навчання, дисципліна, суспільно-трудова діяльність, оцінне ставлення до колективу, асоціальні відхилення, причини відхилень, властивості особистості, висновок, педагогічні поради.

Аналіз всього матеріалу дає можливість зробити висновки про схильність до девіацій у дітей підліткового віку, включених до експериментального дослідження.

Обрані нами респонденти відповідально поставилися до проведення тестування, були зацікавленими. Отримані результати були проаналізовані, узагальнені та проводилася статистична обробка результатів. У результаті дослідження пройшло успішно та результативно.

Діагностика проводилася анонімно, необхідно було вказати лише вік і стать. Оброблялися результати окремо – експериментальна та контрольна група.

За методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка результати оброблялися наступним чином: респонденти, які показали від 0 до 7 балів ми віднесли до низького рівня, учнів з балами від 8 до 14 ми віднесли до середнього рівня, а учнів з результатами від 15 до 20 до високого рівня.

Аналіз результатів дослідження в експериментальній групі на констатувальному етапі дослідження за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка узагальнено на діаграмі (Додаток А)

Аналіз результатів дослідження в контрольній групі на констатувальному етапі дослідження за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка узагальнено на діаграмі (Додаток Б)

Як бачимо на додатку Б і додатку В переважають середній та низький рівень прояву показників. Проте у 24 % ЕГ та у 20 % КГ визначено високий рівень тривожності, у 20 % ЕГ і 12 % КГ високий рівень фрустрації, у 40 % ЕГ та 36 % КГ високий рівень прояву агресивності, у 16 % ЕГ та 12 % КГ високий рівень ригідності.

«Методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється». Основне завдання даної методики – виявлення схильності у підлітків схильності до делінквентної поведінки.

Методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється містить шкали:

– Перша шкала – установлення на соціально-бажані відповіді. Наявність високих показників за даною шкалою вказують, що учні не відповідають бажаним соціальним установкам. А низькі показники навпаки вказують на те, що підліток не прагне соціальних установок.

– друга шкала – схильність подолати правила. Наявність високих показників вказують про високий рівень направленості особистості вчиняти

наперекір загальноприйнятим соціальним нормам, а низький рівень навпаки, показує готовність підлітка діяти відповідно до наявних соціальних норм.

– третя шкала – схильність до адитивної поведінки. Наявність високих показників вказує, що у дитини є схильність вживати наркотичні речовини. Низькі ж показники вказують, що існує незначний ризик у підлітка вживати наркотичні речовини;

– четверта шкала – схильність до вчинення самоушкоджуючої поведінки. Наявність високих показників вказує на те, що підліток схильний до заподіяння ризику та шкоди самому собі. Наявність низьких показників вказує на те, що особистість не має прагнення вчиняти само руйнівну та самоушкоджуючу поведінку;

- п'ята шкала – схильність підлітка до вчинення агресії чи насильства. Наявність високих показників вказує, що в підлітка наявна схильність до агресії чи насильства до інших, низькі показники вказує, що дана схильність не є вираженою;

– шостий показник – вольовий контроль над емоційними реакціями. Наявність високих показників вказує, що особистість не може контролювати власні емоційних реакцій, низький рівень вольового контролю, низькі показники – навпаки, що дитина не може контролювати власними емоціями;

– сьомий показник – схильність до делінквентної поведінки. Наявність високих показників вказує, що людина може чинити протиправні дії, низький рівень – навпаки, свідчить про малу ймовірність до прояву такої поведінки.

Аналіз результатів учнів експериментальної та контрольної груп за методикою «Схильність до поведінки, яка відхиляється від норми» на констатувальному етапі узагальнено на діаграмі (Додаток В)

Як бачимо на додатку Г, що у 24% ЕГ та 28 % КГ показали високі показники за 1 шкалою. Це свідчить про те, що підлітки не відповідають соціальним установкам.

За 2 шкалою схильності до порушення норм і правил у 12% ЕГ та 12 % КГ можуть йти в розріз соціальним норм та правил.

За 3 шкалою схильності до адитивної поведінки 8% ЕГ та 8 % КГ схильні до вживання наркотичних речовин.

За 4 шкалою 28 % ЕГ та 24 % КГ схильні до ризику та заподіяння собі шкоди.

За 5 шкалою 44% ЕГ та 40 % КГ схильні до агресії та насильства у взаємодії з іншими людьми.

За 6 шкалою вольового контролю емоційних реакцій 28% ЕГ та 24 % підлітків не здатні контролювати свої емоційні реакції.

За 7 шкалою 20 % ЕГ та 24 % КГ схильні вчинити протиправну поведінку.

Опитувальник виявлення причин відхилень у поведінці та розвитку підлітка. Для проведення цього дослідження були залучені 3 педагоги: класний керівник, практичний психолог та соціальний педагог. Було визначено, що до найпоширеніших причин результатам опитувальника та на думку педагогів) відносяться:

- 1) вплив сім'ї (авторитарний – та ліберальний стилі);
- 2) виховання (гіперопіка, гіпоопіка);
- 3) несприятливі психологічні умови розвитку у сім'ї:
 - відсутності батьківського авторитету (52% сімей від загальної кількості сімей підлітків-девінквентнів);
 - судимість батьків (4%);
 - жорстокість та насильство в сім'ї, алкоголізм, культ грошей, кар'єризм, неадекватні вимоги до підлітка (56 % сімей);
 - відсутність довірчих відносин між дітьми та батьками (80 %);
 - відсутність сімейних традицій (24 % сімей).
- 4) вплив соціального середовища (девіантна поведінка підлітків – результат прагнення відповідати культурним цінностям, конфліктуючим із конвенційним моральним порядком.

Девіантна соціалізація здійснюється у процесі взаємодії з тими, хто заохочує порушення моральних і моральних норм, правил, обмеженості контактів із тими, хто їх підтримує. 24 % продіагностованих підлітків мають досвід спілкування з девіантними однолітками, такі учні захоплюються відвідуванням відеосалонів, перегляд фільмів жахів, еротики, прагнуть до жорстокості та насильству. 36 % респондентів вказали у захопленнях перегляд провокуючих телепередач та інтернет-сайтів, оскільки ці випробувані мають необмежений доступ до інтернет джерел у сім'ї або у друзів. 48 % підлітків з числа респондентів мають педагогічну занедбаність.

При факторному аналізі методом основних компонентів виділено чотири фактори, які є детермінантами девіантної поведінки підлітків:

Перший фактор – найважливіший (56 %). Він включає три показника:

1) Схильність до адиктивної поведінки, схильність до самоушкоджуючої і само руйнівної поведінки;

2) Схильність до агресії та насильства, а також неблагополуччя в сім'ї, пов'язане з фактором депривації (розлукою/розлученням батьків), відсутність сприятливих умов життєдіяльності підлітка, відсутність турботи та уваги з боку батьків;

3) Типи акцентуацій характеру: епілептоїдний, істероїдний, гіпертимний, циклоїдний, лабільний.

Аналіз даних показників дозволив нам віднести їх до домінуючих факторів девіантної поведінки, тому що перелічені показники спостерігаються у всіх респондентів.

Другий фактор (56 %) нараховує три показники: вольовий контроль емоційних реакцій, активність, прагнення до лідерства шляхом застосування сили по відношенню до інших людей, схильність до делінквентної поведінки. Цей фактор визначений у 52 % підлітків з девіантною поведінкою, серед яких 24% дівчатка та 28% хлопчики.

Третій фактор (52 %) поєднав показники: соціальна адаптація, прийняття соціальної ролі, педагогічна занедбаність, конфлікти з вчителями

та однолітками, особистісна тривожність, фрустрація, схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги.

Даний фактор визначений за допомогою діагностичного інструментарію та спостерігається у 52 % підлітків з девіантною поведінкою, серед яких 20 % дівчаток та 32 % хлопчики.

Четвертий фактор (24 %) об'єднав показники ригідності, досвіду спілкування з девіантними підлітками, перегляд провокуючих телепередач та інтернет-сайтів, індивідуальні особливості учнів (наприклад, неадекватна самооцінка).

Отже, результати констатувального етапу дослідження показали, що результати в експериментальній та контрольній групах майже не відрізняються. В більшості учнів визначено середній та високий рівень прояву делінквентної поведінки.

2.2. Методика реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою

Метою формування етапу нашого дослідження було розробити систему занять з підлітками для профілактики делінквентної поведінки та здійснити її апробацію в експериментальній групі.

Нами розроблено та апробовано в експериментальній групі заняття, спрямовані на соціально-педагогічний супровід підлітків з проявами делінквентної поведінки.

Мета заходів: надати допомогу в усвідомленні деструктивності своєї поведінки в процесі підвищення правової грамотності для зміни в кращу сторону, ґрунтуючись на своїх перевагах та недоліках, а також сприяти формуванню навичок безконфліктоного спілкування з метою успішної соціалізації підлітків.

Розроблені нами заняття були спрямовані на вирішення наступних завдань:

1. Сприяти усвідомленню деструктивності делінквентної поведінки та націлити на її зміну.
2. Допомогти учневі усвідомити власні переваги та недоліки.
3. Сприяти формуванню навичок безконфліктного спілкування.
4. Сприяти розвитку правової грамотності.

Періодичність занять: 1 раз на тиждень протягом двох місяців, всього 8 занять в форматі онлайн.

Тривалість занять: 1 академічна година.

Ми спиралися на такі основні принципи побудови заходів: особиста зацікавленість, добровільність та відповідальність підлітків; позитивність інформації; максимальна активність особистості; спрямованість у майбутнє (оцінка наслідків делінквентної поведінки, актуалізація позитивних цінностей та цілей, планування майбутнього без делінквентного поведінки).

Очікувані результати: у підлітків почне формуватися позитивне ставлення до себе та навколишніх; з'явиться здатність зрозуміти позицію інших; зміниться поведінка з деструктивної на конструктивну; відбудеться початок формувань цінностей, спрямованість на майбутнє.

Заняття розроблялися за такою структурою:

1. Привітання (5 хвилин). Визначення мети заняття, організація комфортних умов взаємодії
2. Розминка (5 хвилин). Створення сприятливого емоційного фону, налаштування на спільну, позитивну, плідну роботу, сприяння формуванню міжособистісних зв'язків.
3. Основна частина (25 хвилин). Бесіда, дискусія, перегляд та обговорення відеороликів, обігрування життєвих ситуацій, донесення необхідної інформації у доступній та цікавій формі, сприяння оволодінню та закріплення отриманих знань.
4. Завершення заняття (5 хвилин). Підбиття підсумків заняття.

5. Прощання (5 хвилин). Формування емоційного настрою на подальші заняття.

Розробка занять представлено нижче.

Заняття №1 «Ознайомлення».

Мета: Створити сприятливі умови для роботи в групі; надати допомогу у засвоєнні та показати приклади активного стилю спілкування; ознайомити з правилами групи; показати різноманітність людини у житті.

1. Привітання. Озвучення мети заняття.

2. Розминка: підліткам пропонується вибрати собі ім'я, яким його називатимуть на заняттях. Це може бути казковий герой або якийсь предмет, обмежень немає. Потім кожен учень оформлює візитку зі своїм вигаданим ім'ям.

3. Основна частина: Ознайомлення з правилами групи: довіра до інших; спілкування «тут і тепер»; конфіденційність; оцінка дій людини, а не особи; активна участь у тому, що відбувається; повага до інших; не використовувати нецензурну лайку.

Вправа «Хто я?». Вихованцям пропонується визначити: ким є людина у житті від народження? У неї ще немає імені, а вона уже: син (дочка), хлопчик (дівчинка), громадянин, онук, мешканець тощо. Чим старше стає людина, тим більше у неї визначень. Учням було запропоновано на листочку написати визначення себе. Потім відбувається обговорення результатів, показати, що визначення змінюються в залежності від ролей, які виконує людина в даний момент. Учням дають зрозуміти, що ролі людини залежать від її вибору. Потім школярів повинні написати визначення себе після закінчення школи, на момент створення сім'ї. Вихованці сідають у коло. Необхідно перекидати м'ячик із рук у руки, називаючи те, що подобається у зовнішності іншого.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Необхідно всім разом попрощатися з інтонацією, яку назве педагог.

Заняття №2 «До чого приводить «погана» поведінка?»

Мета: дати поняття норми та відхилень у поведінці. Роз'яснити, як приймаються закони і для чого вони необхідні. Формування правової грамотності. Надати допомогу в усвідомленні деструктивності своєї поведінки.

1. Привітання. Вихованцям роздають папірці, у яких написані дві емоції. Вони повинні привітати учасників, зображуючи на обличчі та інтонацією вказану емоцію. Інші називають емоцію.

2. Розминка. Учні передавали м'яч із рук у руки, називаючи якесь своє вміння.

3. Основна частина. Бесіда про делінквентну поведінку. Педагог бере в одного з учасників особисту річ. Потім повідомляє, що цю річ залише собі. Підліткам пропонується відповісти на питання:

- Які емоції відчуває ця людина?
- Чи є моя поведінка правопорушенням?
- Чому, адже у людини в життя має право робити все, що йому хочеться?

Педагог повідомлює поняття норми. Людина може робити що хоче до того моменту, поки її дії не торкаються прав іншої людини. Дітям пропонується питання:

Для чого створено правила та норми? Як називаються ці правила? Учнів ознайомлюють з Конституцією України, Сімейним кодексом, Кримінальним кодексом, Кодексом про адміністративні правопорушення, Статут школи. Відбувається обговорення про відповідальність неповнолітніх.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Вихованцям необхідно зобразити, як прощається природа.

Заняття № 3 «Коли моя радість засмучує інших»

Мета: розглянути мотиви делінквентної поведінки; визначити відповідальність за дії; намітити шляхи виходу зі сформованих ситуацій;

показати деструктивність делінквентної поведінки; формування правової грамотності.

1. Привітання. Зобразити зустріч гостей та їхнє вітання на вокзалі після довгої розлуки.

2. Розминка. Один із школярів невербально показує деякі події зі свого життя, а решта озвучує їх.

3. Основна частина. Розглянути ситуації:

1. Мені захотілося отримати такий самий пенал, як у однокласника. В якусь мить я його вкрав.

2. Мене зачепила однокласниця у роздягальні, коли одягалися. Я їй помстився, підставивши підніжку, коли вона несла тарілку з супом у їдальні.

3. Мені було нудно на уроці малювання і я спеціально розлив воду на малюнок однокласника.

Обговорювалися мотиви дій. Які наслідки дані дії за собою несуть? Які емоції в інших викликають ці дії? Чим ці дії корисні для мене? Чим шкідливі? Як вчинити по-іншому? Ознайомили учнів із відповідальністю неповнолітніх за вчинення правопорушень: дрібне розкрадання, крадіжка, побої, грабіж, хуліганство.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Вихованці хаотично рухаються кімнатою. Подається знак, вихованці швидко будуються в коло і з поклоном голосно вимовляють: «До побачення».

Заняття № 4 «Конфлікти в нашому житті».

Мета: поняття ролі конфліктів у житті; знаходження виходу з конфліктної ситуації; навчання способів вирішення конфлікту; формування навичок безконфліктного спілкування; формування правової грамотності.

1. Привітання. Підлітки вітають один одного за звичаями різних країн.

2. Розминка. Чотири повітряні кулі. Кульки затискаються між учнями так, щоб утворилася гусениця. Необхідно рухатися по кімнаті, не допомагаючи руками та не втрачаючи кульки.

3. Основна частина. Бесіда. Визначити якісь твердження невірні.

– Мій друг злить мене, якщо чинить не так, як обіцяв.

– Я злюсь, якщо друг не тримає обіцянок.

– Вчитель винен, оскільки поставив погану оцінку.

– Я винен у тому, що погано підготувався до уроку і отримав погану оцінку. Мене дратують мої однокласники.

– Я винен, що не можу порозумітися з однокласниками.

Потім відбувається обговорення даних тверджень.

– Які з них призводять до конфлікту, а які допомагають виправити ситуацію?

Розглянути ситуації:

1. Однокласники вигадали прізвисько.

2. Тебе підставили, а ти ні до чого.

3. Тебе штовхнули в роздягальні.

Дітям пропонується описати почуття, емоції та реакцію у даних ситуаціях. Як впоратися в даних ситуаціях? Як вирішити конфлікт? Ознайомлення зі способами вирішення конфлікту: догляд, пристосування, конкуренція, компроміс, співпраця. Ознайомлення з адміністративною відповідальністю неповнолітніх за нецензурну лайку, зрив уроків, ушкодження чужого майна.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання.

Заняття №5 «Працюємо з поганим настроєм».

Мета: розвиток навичок управління своїми емоціями та навичок самоконтролю; формування навичок безконфліктного спілкування; формування правової грамотності.

1. Привітання. Перший називає своє ім'я. Другий повторює ім'я першого, а потім називає своє і т.д.

2. Розминка.

3. Основна частина. Один з вихованців говорить іншому «погані слова» з посмішкою (нецензурна лайка заборонена), зі зверненням «пан» або «пані», інший учень відповідає йому компліментом. Потім вони змінюються.

Обговорення: чи складно посміхатися, коли чуєш в свою адресу неприємні слова? Чи хотілося відповісти тим самим? Чи складно після того, як вам наговорили поганих слів, говорити компліменти?

Школярі пропонують способи, за допомогою яких можна впоратися з поганим настроєм. Педагог розповідає про відповідальність неповнолітніх за вживання наркотичних речовин. Ознайомити із законами, що забороняють вживання наркотиків, алкоголю, токсичних речовин.

Дискусія «До чого приводить залежність». Учні підводять до розуміння, що тільки відмова від пропозиції спробувати п'яну речовину не може спричинити негативні наслідки. Розглянути варіанти покращення настрою, з якими вже знайомі вихованці. Запропонувати альтернативу на варіанти: розслабитись, стати розкутим, стати сміливим.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Написати все негативне на папері та після закінчення заняття викинути у відро для сміття.

Продовження серії занять (Додаток Г)

Таким чином, нами розроблена та апробована система занять спрямована на профілактику делінквентної поведінки підлітків.

2.3. Результати експериментального дослідження

Метою контрольного етапу нашого дослідження є повторна діагностика рівня схильності до делінквентної поведінки серед дітей підліткового віку.

Для цього була проведена повторна діагностика учнів та порівняння отриманих результатів в експериментальній групі, де впроваджувалася розроблена нами система роботи, з результатами контрольної групи, де

освітній процес відбувався без змін. Були використані такі ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі дослідження.

Аналіз результатів дослідження в експериментальній групі на контрольному етапах дослідження за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка узагальнено на діаграмі (Додаток Д)

Аналіз результатів дослідження в контрольній групі на контрольному етапі дослідження за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка узагальнено на діаграмі (Додаток Ж)

Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп учнів на контрольному етапі дослідженні представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Порівняння результатів учнів ЕГ та КГ на контрольному етапі дослідження

Показник	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Тривожність	72 %	40 %	20 %	36 %	8 %	24 %
Фрустрація	64 %	36 %	32 %	48 %	4 %	16 %
Агресивність	52 %	24 %	36 %	40 %	12 %	36 %
Ригідність	68 %	44 %	28 %	44 %	4 %	12%

Як видно з таблиці 2.1. результати експериментальної групи значно знизилися в порівнянні з контрольною групою після впровадження експериментальної методики.

Аналіз результатів учнів експериментальної та контрольної груп за методикою «Схильність до поведінки, яка відхиляється від норми» на контрольному етапі узагальнено на діаграмі (Додаток З)

Для визначення ефективності впровадженої нами системи занять з профілактики делінквентної поведінки серед учнів підліткового віку ми порівняли отримані результати в експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі дослідження. Отримані результати вказують, що в ЕГ значно знизилися показники агресивності, тривожності, фрустрації та інших показників, у контрольній групі зміни майже не відбулися.

Відповідно можна стверджувати про ефективність впровадженої нами експериментальної методики.

Висновки до другого розділу

Метою другого розділу нашого дослідження є виявити ефективність реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою.

Дослідно-експериментальна робота включала 3 етапи: констатувальний етап – підбір методів та методик для визначення схильності дітей до делінквентної поведінки; формувальний етап – розробка експериментальної програми реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків з делінквентною поведінкою та її апробація в експериментальній групі; Контрольний етап – проведення повторної діагностики схильності учнів до делінквентної поведінки з метою визначення ефективності запропонованої експериментальної методики.

Для визначення прояву делінквентної поведінки серед підлітків ми використали наступні діагностичні методики: «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється»; Опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Р. Айзенка; «Опитувальник виявлення причин відхилення у поведінці та розвитку підлітка».

Результати констатувального етапу дослідження показали, що результати в експериментальній та контрольній групах майже не відрізняються. В більшості учнів визначено середній та високий рівень прояву делінквентної поведінки.

Нами розроблено та апробовано в експериментальній групі заняття, спрямовані на соціально-педагогічний супровід підлітків з проявами делінквентної поведінки.

Мета заходів: надати допомогу в усвідомленні деструктивності своєї поведінки в процесі підвищення правової грамотності для зміни в кращу

сторону, ґрунтуючись на своїх перевагах та недоліках, а також сприяти формуванню навичок безконфліктоного спілкування з метою успішної соціалізації підлітків.

Розроблені нами заняття були спрямовані на вирішення наступних завдань: сприяти усвідомленню деструктивності делінквентної поведінки та націлити на її зміну; допомогти учневі усвідомити власні переваги та недоліки; сприяти формуванню навичок безконфліктоного спілкування; сприяти розвитку правової грамотності.

На контрольному етапі була проведена повторна діагностика учнів та порівняння отриманих результатів в експериментальній групі, де впроваджувалася розроблена нами система роботи, з результатами контрольної групи, де освітній процес відбувався без змін. Були використані такі ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі дослідження. Порівняння отриманих результатів показало, що результати в експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі дослідження. Отримані результати вказують, що в ЕГ значно знизилися показники агресивності, тривожності, фрустрації та інших показників, у контрольній групі зміни майже не відбулися.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити сутність поняття «делінквентна поведінка» – це поведінка, що відхиляється від норми, яка передбачена законами, наказами та кодексами. Чинниками виникнення делінквентної поведінки можуть стати, як біологічні причини, так і навколишнє середовище, сім'я, система. Делінквентна поведінка є деструктивною у розвитку особистості підлітків. Девіантна поведінка може носити як позитивний, так і негативний характер. У більшості випадків контроль девіантної поведінки суперечливий: негативні відхилення засуджуються суспільством, а позитивні – схвалюються. Хоча будь-які відхилення можуть нести в собі загрозу, більша увага приділяється боротьбі з проявами негативного девіантної поведінки. Виявлення делінквентної поведінки проявляється в: протиріччі в нормах і оцінках в найближчому оточення та заниженій самооцінці; неблагополучні сімейні стосунки; зловживання алкогольними, тютюновими або наркотичними засобами (адиктивна поведінка); віддалення від дорослих та самоствердження особистості за допомогою негативних способів; негативне наслідування окремих асоціальних типів.

Визначено, що у підлітковому віці формується самосвідомість, починає вироблятися власна незалежна система еталонів самооцінювання. Провідною діяльністю старшого підліткового віку є спілкування. Головний пізнавальний процес – мислення. Пам'ять стає логічною. Підлітки дедалі більше звертається до творчості. Саме в цьому віці підліток починає усвідомлювати свою особливість та неповторність, йому стають значимими власні почуття, переживання і мотиви, цінності, переконання, ідеали, а також життєві плани (ким бути, яким бути). Можна визначити наступні чинники щодо формування у підлітків делінквентної поведінки: психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники; важковиховуваність та важконаучуваність; сім'я як соціально-педагогічний чинник; школа як

соціально-педагогічний чинник; суспільні та середовищні чинники девіантної поведінки; група ровесників.

Соціальний супровід підлітків у школі є оптимальним рішенням, оскільки передбачає підтримку природно розвиваються реакції, процеси та стани особистості, відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає учневі увійти в ту зону розвитку, яка йому поки що недоступна. У соціальний супровід включені всі учасники освітнього процесу та всі суб'єкти профілактики. Вони орієнтовані на створення умов переходу особистості до самодопомоги, самореалізації, досягнення життєво важливих цілей. Соціально-педагогічна реабілітація допомагає надати необхідну допомогу учням побачити відхилення у своїй поведінці, усвідомити причини цієї поведінки, направити свою діяльність на постановку власної мети та розробку планів щодо її досягнення. Виділяємо основні напрямки комплексного підходу до роботи із соціально-педагогічної реабілітації підлітків із девіантною поведінкою: рання діагностика та корекція порушень психічних функцій, нервово-психічних розладів, психосоматичних захворювань, аномалій психічного та особистісного розвитку учнів; надання психолого-педагогічної та соціальної підтримки у плані запобігання, усунення чи обмеження негативних впливів найближчого оточення на особистість дитини, процес її розвитку; оптимізація умов навчання та виховання, які сприяють повноцінному розвитку особистості дитини за допомогою впливу на основні сфери міжособистісної взаємодії (насамперед, сім'ю, навчальну групу — клас та педагогічний колектив).

Метою другого розділу нашого дослідження є виявити ефективність реалізації соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації підлітків із делінквентною поведінкою.

Критеріями наявності делінквентної поведінки були такі: ставлення підлітка до сім'ї, наявність агресивності, недовіра до людей, невпевненість в собі. Для визначення прояву делінквентної поведінки серед підлітків ми використали наступні діагностичні методики: «Діагностика схильності до

поведінці, що відхиляється», Опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Р. Айзенка, «Опитувальник виявлення причин відхилення у поведінці та розвитку підлітка». Результати констатувального етапу дослідження показали, що результати в експериментальній та контрольній групах майже не відрізняються. В більшості учнів визначено середній та високий рівень прояву делінквентної поведінки.

Було розроблено та реалізовано комплекс заходів соціально-педагогічного супроводу підлітків в експериментальній групі, який допомагає попередити подальше відхилення у поведінці підлітків.

Метою контрольного етапу нашого дослідження є повторна діагностика рівня схильності до делінквентної поведінки серед дітей підліткового віку. Для цього була проведена повторна діагностика учнів та порівняння отриманих результатів в експериментальній групі, де впроваджувалася розроблена нами система роботи, з результатами контрольної групи, де освітній процес відбувався без змін. Були використані такі ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі дослідження. Ми порівняли отримані результати в експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі дослідження. Отримані результати вказують, що в ЕГ значно знизилася показники агресивності, тривожності, фрустрації та інших показників, у контрольній групі зміни майже не відбулися.

Відповідно можна стверджувати про ефективність впровадженої нами експериментальної методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 3-13.
2. Бездольна В. Асоціальна поведінка підлітків 13-15 років. Соціально-психологічні. Психолог. 2012. № 15/16. С. 69-71.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
4. Березовська Л. І., Ямчук Т. Ю. Особливості ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. Вісник Національного університету України. 2020 № 4 (57). С. 5-11.
5. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ., 2016. 188 с.
6. Гуляр О. О. Взаємодія школи і соціальних служб у роботі з неблагополучними сім'ями. Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. Пр. Київ: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. № 11. С. 55-59.
7. Дуванська К. О. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 5 (39). С. 157-163.
8. Капська А. Й. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ : Логос, 2000. 260 с.
9. Караман О. Л. Функції соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011, Вип. №4 (215). С. 72-80.

10. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція) : навч.-метод. посібник . Миколаїв, 2010. 240 с.
11. Кікілішвілі М. В. Делінквентна поведінка: поняття, ознаки та детермінанти. Юридична наука. 2016. № 2 (56). С. 177-190. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/jnn_2016_2_18.pdf(дата звернення :18.11.2023)
12. Кікішвілі М. Соціологічні теорії девіантної поведінки. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2018. №1 (106). С. 32-36.
13. Кіяць А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2009. Т. 11,ч. 6. С. 198–205.
14. Клішевич Н. А. Організація соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Вісник Житомирського держ. ун-ту. Вип. 54. Пед. науки. С. 145-148.
15. Коваль Г. Ш. Особливості делінквентної поведінки у підлітків. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/136275-Текст%20статті-293194-1-10-20180702.pdf> (дата звернення: 18.01.2023)
16. Козубовська І. В. Природа девіантної поведінки неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2018. Вип. 1. С. 101-104.
17. Козубовський Р. Девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 31. С. 74-76.
18. Кривонос О. Б. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. №5. С. 190-198.
19. Лазаренко О. О. Організація профілактики девіантної поведінки підлітків в органах внутрішніх справ України. Теоретико-методичні

проблеми виховання дітей та української молоді : зб. наук. пр. : у 2-х кн. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г. Вип. 13. Кн. 2. 2019. С. 54-65.

20. Лютий В. П. Теоретичні підходи до проблеми попередження протиправної поведінки у підлітковому віці. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та української молоді: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. Вип. 13. Кн. 2. 2019. С.13-22.

21. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

22. Можайкіна О. Делінквентна поведінка підлітків, як кримінологічна категорія. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36003/Mozhaikina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.03.2023)

23. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 262 с.

24. Нікітенко О. В. Теоретичні проблеми профілактики бездоглядності та право серед порушень неповнолітніх в Україні. Митна справа. № 6 (78). 2011. Ч. 2. Кн. 2. С. 397 – 401.

25. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Київ: ВіАн, 1996. 352 с.

26. Панащенко Е., Макаренко А., Стрижак Р. Проблема девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх правопорушників: психолого-педагогічний аналіз. Гуманізація навчально-виховного процесу. 2020. № 1 (99). С. 304-314.

27. Пакушина Л., Шелудько А. Стадії та рівні розвитку делінквентної поведінки. Вісник Черкаського університету. 2017. № 3. С. 95-100.

28. Пілецька Л., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. URL:

<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/visnykflps/article/view/462/1406> (дата звернення: 27.03.2023).

29. Пліско Є. Ю. Соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні: теорія та практика (XX – початок XXI століття): монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2019. 456 с.

30. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / за ред. Н. Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.

31. Самойлов А. М. Класифікація типів девіантної поведінки. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2013. Вип. 36. С. 43-48.

32. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А. Капської. Київ: Укр. держ. центр соціальних служб для молоді, 2000. 260 с.

33. Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. 3-тє вид., перероб., допов. Київ : Академія, 2008. 542 с.

34. Танчин І. Соціологія : навч. посіб. Львів: Укр. акад. друкарства, 2005. 360 с.

35. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга, Богдан, 2008. 432 с.

36. Царькова О. В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямків профілактики рецидивної злочинності. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43(2). С. 235-242.

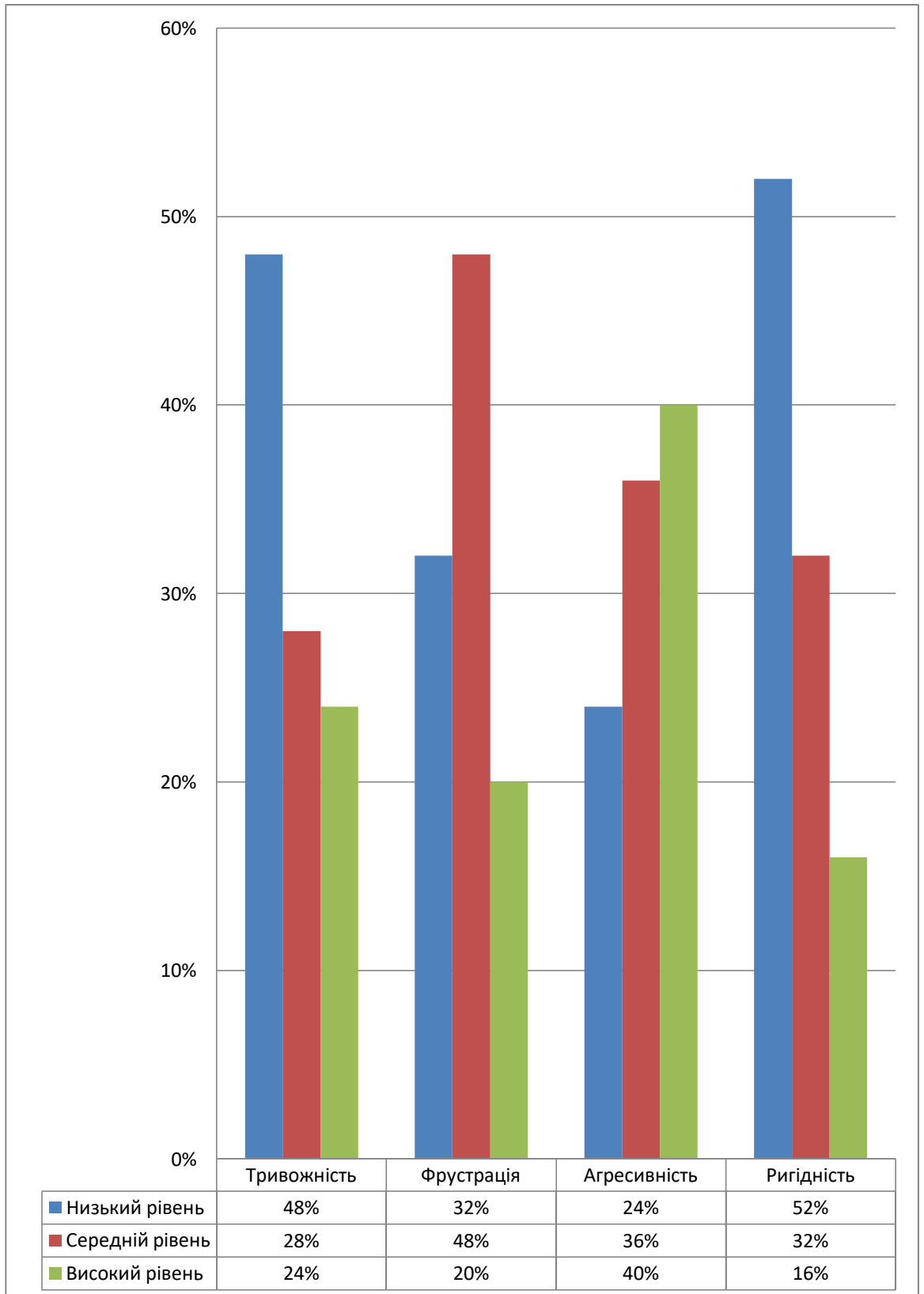
37. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 28. С. 627-637.

38. Чуносів М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2013. №8(1). С. 255-260. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2013_8\(1\)_43.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2013_8(1)_43.pdf) (дата звернення: 02.04.2023)
39. Shoemaker D. J. Theories of Delinquency: an examination of explanation of delinquent behavior. New York : Oxford University press, 2000. 356 p. URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/Juvenile_Justice_A_Reference_Handbook_2n/2itZCwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=inauthor:"Donald+J.+Shoemaker"&printsec=frontcover](https://www.google.com.ua/books/edition/Juvenile_Justice_A_Reference_Handbook_2n/2itZCwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=inauthor:) (Дата звернення: 02.04.2023)
40. Schmalleger F. Criminology Today. An integrative introduction. Third Edition. Prentice-Hall, Upper River, NJ, 2002. P. 16., p.16. URL: https://www.academia.edu/2717811/Criminal_Justice_Textbook_Publishing_An_Insider_Offers_Guidance (Дата звернення: 04.04.2023)

ДОДАТКИ

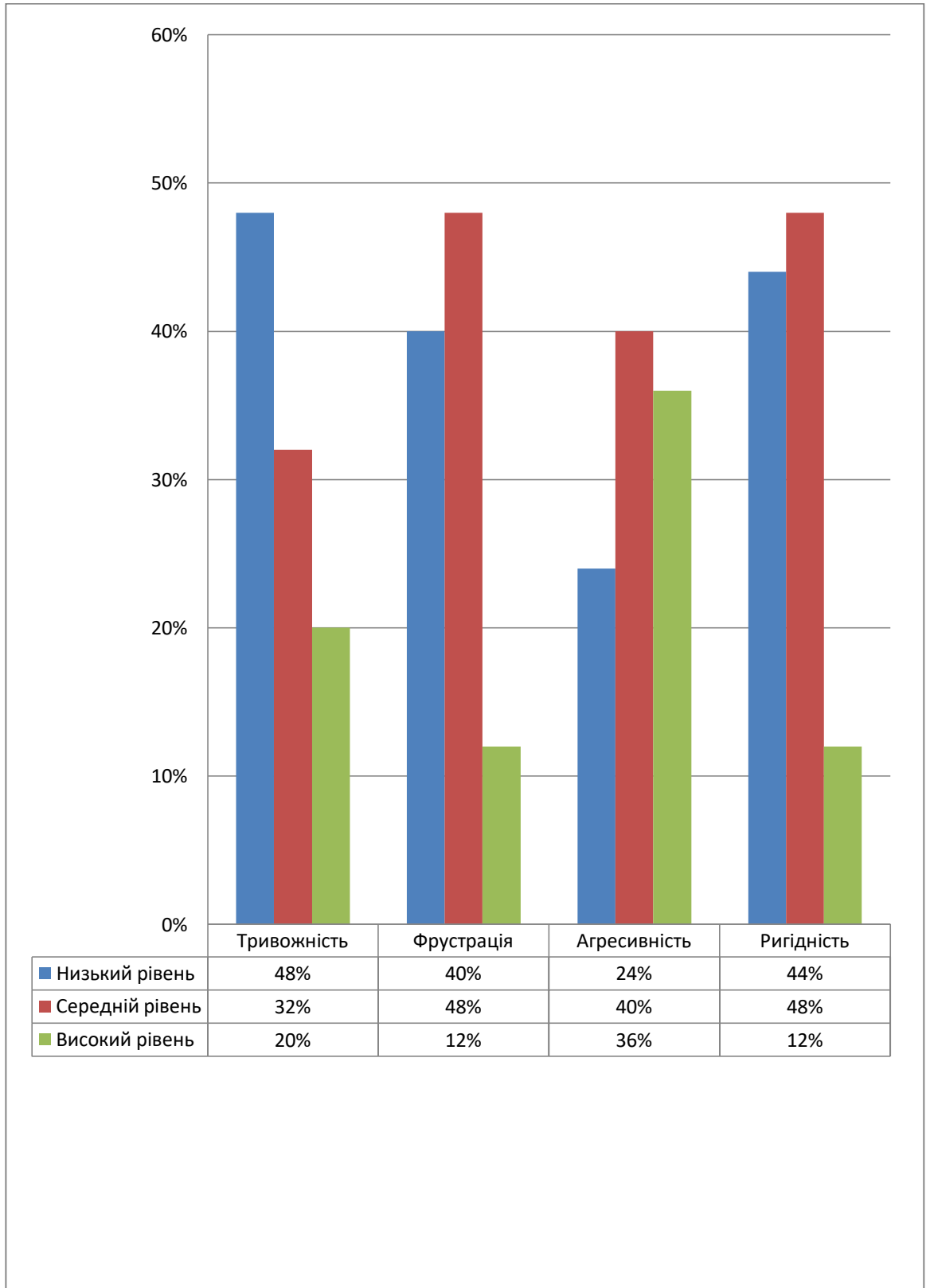
Додаток А

Результати діагностики ЕГ за методикою «Діагностика самооцінки психічних станів» на констатувальному етапі

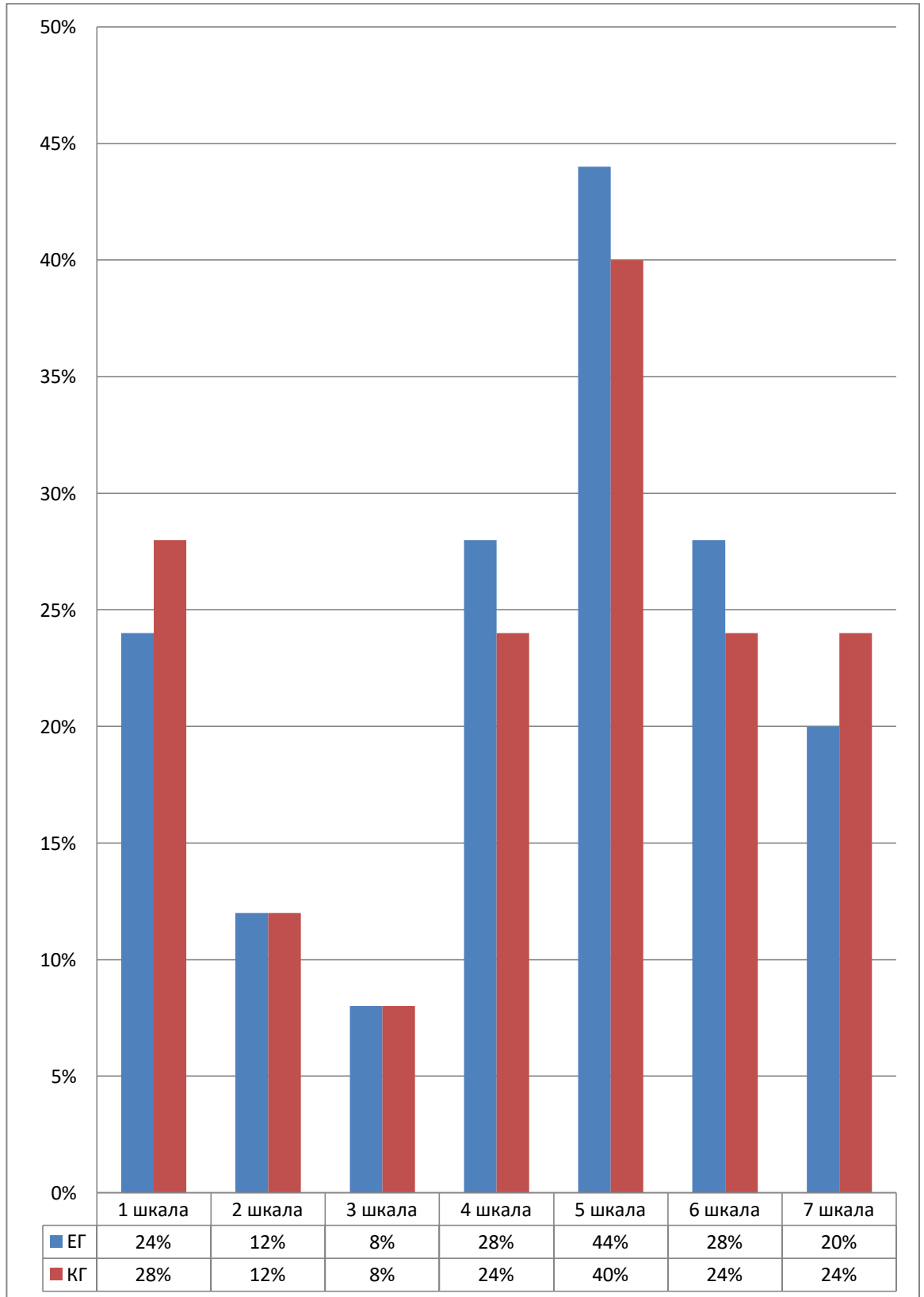
Додаток В

Результати діагностики КГ за методикою «Діагностика самооцінки психічних станів» на констатувальному етапі

Додаток В

Результати за методикою «Схильність до поведінки, яка відхиляється від норми»

Додаток Г
Розробка серії занять
(Продовження)

Заняття №6 «Мої особливості».

Мета: Формування навичок прийняття критики; усвідомлення своїх переваг та недоліків; розвиток навичок самопізнання.

1. Привітання. Вітаємо один одного по черзі оваціями з криками «Браво».

2. Розминка. Учням пропонується якнайшвидше доторкнутися до скла, заліза, дерева, матеріалу, пластмаси, землі, води, червоний, чорний і т.д. Ритм пришвидшується.

3. Основна частина.

Бесіда: Що таке критика? Як на неї реагувати? Чому вчить критика? Одному з вихованців пропонується зайняти стілець, що стоїть перед усіма. Пропонується покритикувати одного з унів, але при цьому не висловлювати образ. Розібрати критику спільно з іншими учнями. Розділити аркуш паперу навпіл. На одній половині написати свої позитивні якості, на іншій – негативні.

Надати допомогу у вказівці позитивних якостей кожного вихованця. Зверніть увагу, що позитивних якостей більше, але вони не завжди помітні. Потім вихованцеві пропонується негативні якості постаратися уявити як позитивні. Учням пропонується назвати ознаки, які відрізняють його від інших (світле волосся, наявність свійських тварин, захоплення, улюблена їжа тощо).

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Запропонувати попрощатися жестами та мімікою без слів.

Заняття № 7. «Хто захищає мої права?».

Мета: ознайомити вихованців з організаціями, що захищають права неповнолітніх; допомогти усвідомити, що безвихідних ситуацій немає і є

можливість отримати потрібну допомогу; відповідальність неповнолітніх за групові правопорушення.

1. Привітання. Зобразити, як вітають одне одного тварини.
2. Розминка. Вчимося говорити «ні» з різною інтонацією та силою.
3. Основна частина.

Бесіда: Відповідальність законних представників. Коли батьки відповідають за мої дії? Яке покарання їм загрожує? Які обов'язки у батьків щодо дитини? Чому батьки висловлюють претензії до своїх дітей за неналежну поведінку? Відділ опіки. Де знаходиться у нашому місті? Чим та в яких ситуаціях може допомогти? Центр реабілітації та адаптації? Як туди потрапити? Навіщо він потрібен? Телефон довіри? Хто відповідає? Чи відстежують телефон під час дзвінка? Коли можна дзвонити? Чи завжди «вулиця» може підтримати та допомогти підлітку? У чому небезпека? Відповідальність за групові правопорушення.

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.
5. Прощання.

Заняття №8 «Плануємо майбутнє».

Мета: Надати допомогу у розвитку навичок самопізнання; надання допомоги у усвідомленні цінності життя; формування можливості постановки цілі.

1. Привітання. Намалювати привітання.
2. Розминка. Вихованець встає і каже: «Я великий майстер і вмію...»

Після чого перераховує свої вміння, інші ж хвалять його.

3. Основна частина. Дискусія «Основна цінність життя».

Підвести до розуміння, що саме життя є цінністю. Учням пропонується в одній колонці написати свої «Хочу», а в другий «Можу», у третій «Не можу». Потім пропонується описати почуття, які вихованець відчуває побачивши першої колонки, другий і третьої. Порівняти ці почуття. Скільки «Хочу» збіглося з «Можу»? Якими здібностями, якостями, знаннями

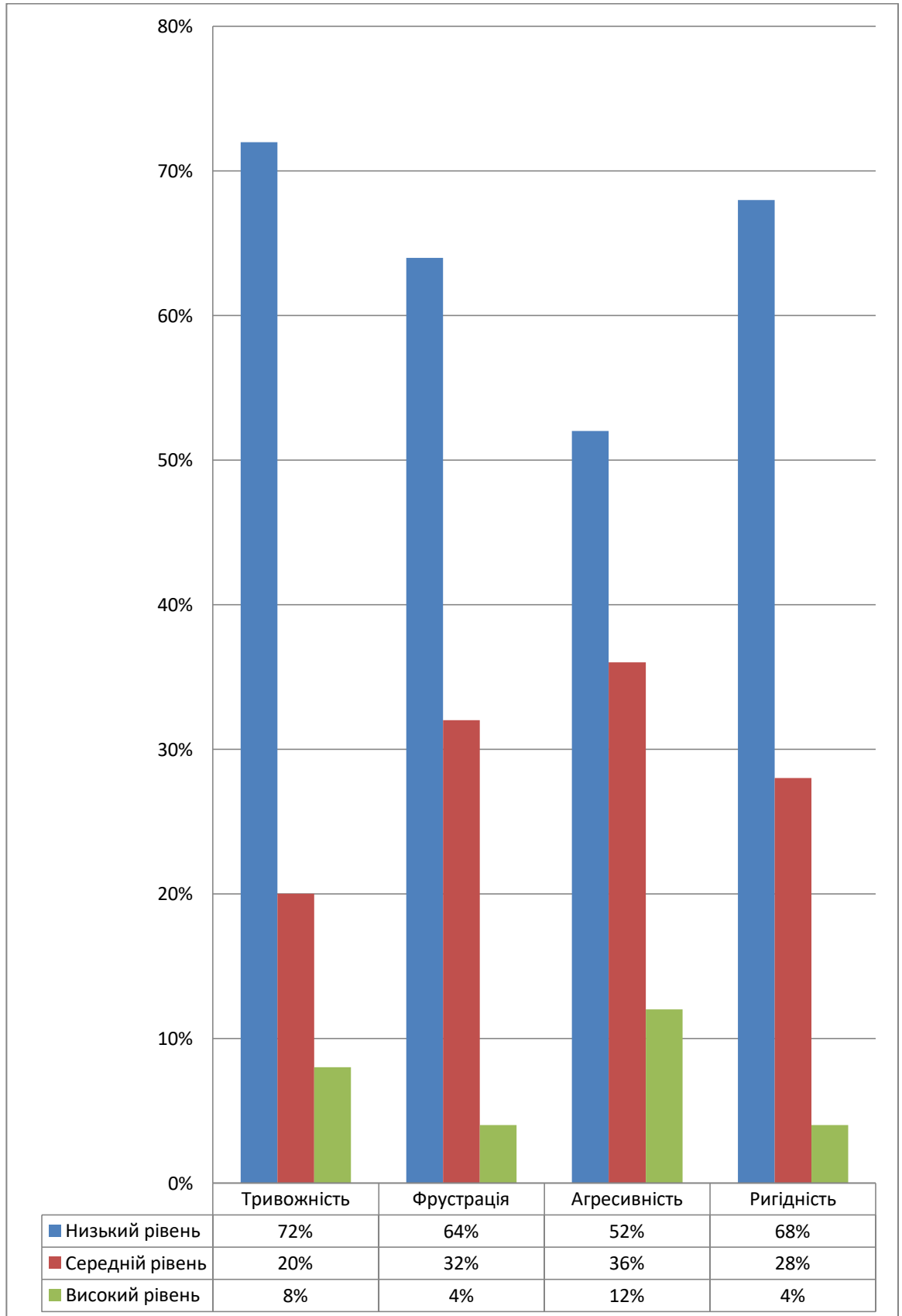
потрібно мати, щоб досягти «Хочу»? Що потрібно зробити, щоб здобути необхідне? Яка мета сама приваблива та важлива?

4. Завершення заняття. Підбиття підсумків.

5. Прощання. Школярі висловлюють побажання на майбутнє.

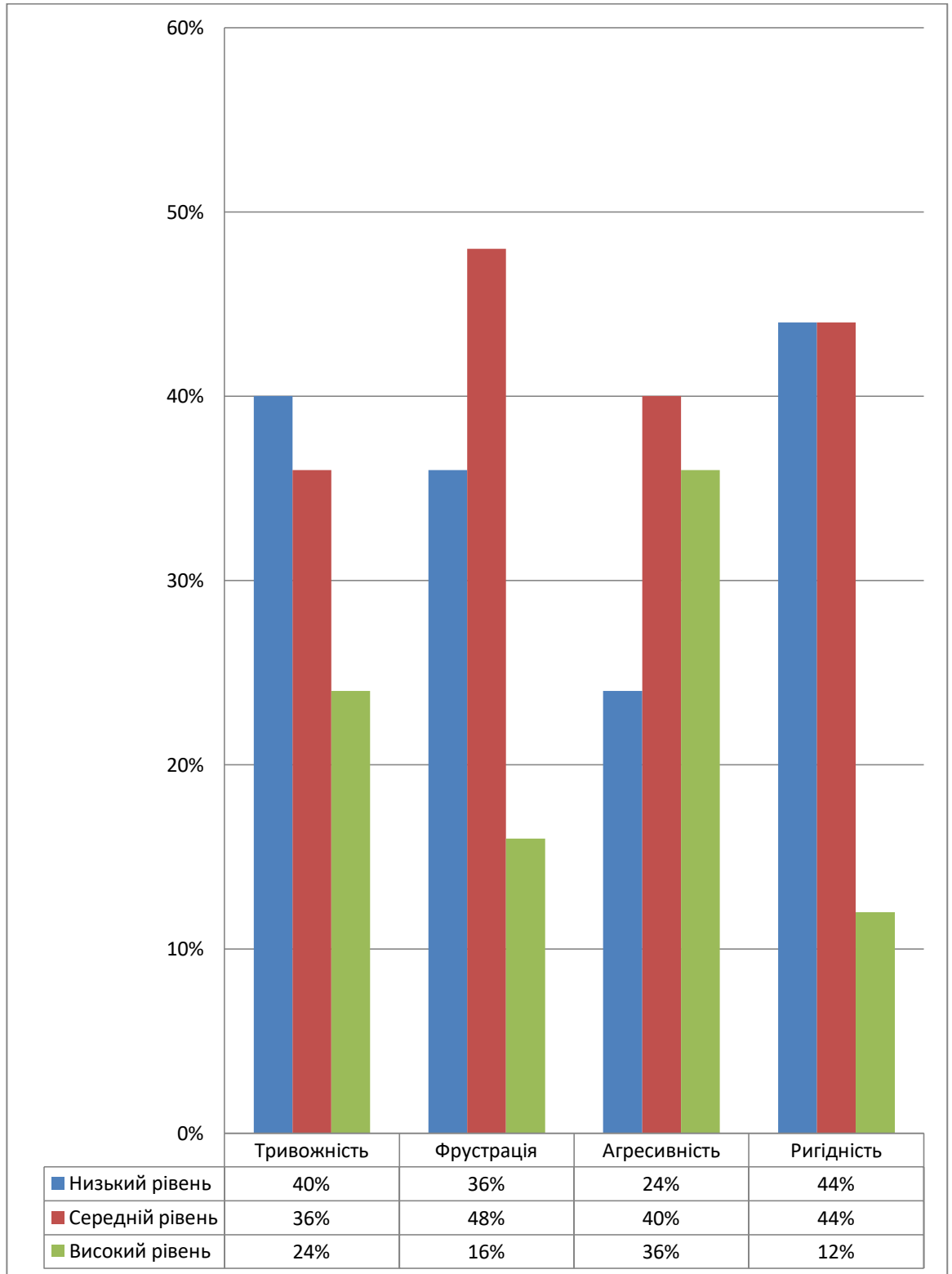
Додаток Д

Результати діагностики ЕГ за методикою «Діагностика самооцінки психічних станів» на контрольному етапі

Додаток Ж

Результати діагностики КГ за методикою «Діагностика самооцінки психічних станів» на контрольному етапі

Додаток 3

Результати за методикою «Схильність до поведінки, яка відхиляється від норми» на контрольному етапі дослідження

